

UDK:908

A'zamjon TO'XTABAYEV,
Namangan davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail: toxtabayev09051981@gmail.com

IPU dotsenti B.Toshpulatov taqrizi asosida

O‘ZBEKISTON HAVO TRANSPORTI TARIXI: RIVOJLANISH VA XALQARO STANDARTLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston hududida fuqaro aviatsiyasining shakllanishi va rivojlanish jarayonlari, Sovet Ittifoqi davrida havo transportining tashkiliy tuzilmasi, xalqaro aviatsiya huquqiy asoslarining yaratilishi va ICAO hamda IATA kabi xalqaro tashkilotlarning roli ilmiy tahlil qilingan. Aviatsiyaning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati, infratuzilmaning rivojlanishi va fuqaro aviatsiyasining davlatlararo hamkorlikni kuchaytirishdagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Fuqaro aviatsiyasi, ICAO, IATA, Sovet Ittifoqi, O‘zbekiston aviatsiyasi, havo transporti, Chikago konvensiyasi.

ИСТОРИЯ ВОЗДУШНОГО ТРАНСПОРТА УЗБЕКИСТАНА: РАЗВИТИЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ

Аннотация

В статье исследуются процессы формирования и развития гражданской авиации на территории Узбекистана, организационная структура воздушного транспорта в период СССР, становление международно-правовых основ авиации, а также роль таких международных организаций, как ICAO и IATA. Проанализированы экономическое и социальное значение авиации, развитие инфраструктуры и её значение для международного сотрудничества.

Ключевые слова: Гражданская авиация, ICAO, IATA, СССР, авиация Узбекистана, воздушный транспорт, Чикагская конвенция.

HISTORY OF AIR TRANSPORT OF UZBEKISTAN: DEVELOPMENT AND INTERNATIONAL STANDARDS

Annotation

The article examines the formation and development of civil aviation in Uzbekistan, the organizational structure of air transport during the Soviet period, and the establishment of the international legal framework of aviation, including the role of ICAO and IATA. The study highlights the economic and social significance of aviation, infrastructure development, and its role in strengthening international cooperation.

Key words: Civil aviation, ICAO, IATA, Soviet Union, Uzbekistan aviation, air transport, Chicago Convention.

Kirish. O‘zbekiston hududida ham Sovet Ittifoqi ta’sirida bir necha bor strukturaviy tuzilmada o‘zgarishlar bo‘lganini ko‘rish mumkin. Ushbu davrda dastlabki aviaqatnovlar yo‘lga qo‘yilib, yo‘lovchi, yuk va pochta ichki havo yo‘llarida tashilib, fuqaro aviatsiyasini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari belgilab olindi. Mahalliy va xalqaro havo yo‘llaridagi parvozlarda asosan, xorijda ishlab chiqarilgan havo kemalaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Soha taraqqiyotida 1946-yilda dunyo bo‘yicha 20 mln. yo‘lovchi tashilgan bo‘lsa, 1980-yilda bu 700 mln., 1990 yilda 1,2 mlrd., 2000-yilda 1,4 mlrd. yo‘lovchidan ortishi bilan taqqoslash mumkin. Bugungi kunda jahonning deyarli mamlakat va mintaqalari o‘zaro havo yo‘llari orqali bog‘langan. Dunyo bo‘yicha 500 dan ortiq aeroportlardan 300 dan ortig‘i xalqaro maqomga ega, ularning 100 dan ortig‘i esa eng yirik aeroportlar (yiliga 10–20 mln.dan ortiq yo‘lovchi tashish) hisoblanadi. Shu ma’noda Chikago, Nyu-york, Los-Andjelos, London, Moskva, Sankt-Peterburg, Parij, Berlin, Tokio, Pekin, Bombay, Qohira va Toshkent eng yirik aeroportlar qatoriga kiradi. Dunyodagi eng yirik – Xitrou (London) aeroporti sutkasiga 700 dan ortiq samolyot va 100 mingdan ortiq yo‘lovchiga xizmat qilgan. Havo transporti rivojlangan mamlakatlar sirasiga AQSH, Rossiya, Germaniya, Yaponiya, Buyuk Britaniya, Kanada, Fransiya va Avstraliya kiradi. Havo transporti tobora mamlakatlarning bosh transport vositasiga aylanmoqda.

Sovetlar boshqaruvi yillarida aviatransport nafaqat transport, balki iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida aviatsiya vazifasini ham bajardi. Natijada, aviatsiyadan qishloq

xo‘jaligida (XX asrning 20-yillari o‘rtalari) foydalanildi, aviatsiya ishlarini bajarish uchun yangi texnologiyalar va usullarni ishlab chiqildi, Havo transportida aholiga tibbiy yordam ko‘rsatish va bir qator sanitariya tadbirlari (XX asrning 30-yillari) amalga oshirildi. Shuningdek, qishloq xo‘jaligida aviatsiyadan keng foydalanildi va havo yo‘llariga mahalliy samolyotlar olib kirildi. Keyinchalik mahalliy fuqarolik samolyotlarining texnik ekspluatatsiyasi tashkil etildi, yuqori texnik xizmat ko‘rsatish va aviatsiya texnikasi hamda yer usti uskunalarning muammosiz ishlashi ta’minlandi, bir nechta aviatsiya ustaxonalari (XX asrning 30-yillari oxiri) barpo etildi. O‘zbekiston SSR hududida dastlabki aeroportlar (XX asrning 30-yillar boshlarida) qurildi.

Havo transportini rivojlanib borishi natijasida, o‘zaro aloqalar va boshqaruv tizimiga ehtiyoj sezila boshladi. Xalqaro havo qatnovlarining tijorat ekspluatatsiyasining umumiy qoidalarini o‘rnatish maqsadida oltita Yevropa aviakompaniyasi (Angliya, Germaniya, Gollandiya, Daniya, Norvegiya va Shvetsiya) 1919-yil avgust oyi oxirida Gaaga(Gollandiya)da Xalqaro havo transporti uyushmasi – IATA (inglizcha international air transporti association)ga asos solindi. 1939-yilda Ikkinchi jahon urushi boshlanishi munosabati bilan uyushma o‘z faoliyatini to‘xtatdi. Bu vaqtda kelib tashkilot 29 ta aviakompaniyani o‘z ichiga olgan, ulardan 25 tasi Yevropa mamlakatlariga qarashli bo‘lgan. IATA – xalqaro nodavlat tashkilot bo‘lib, dunyo bo‘ylab havo transport faoliyatini nazorat qilgan. Tashkilotning maqsadi, odamlar va tovarlarning xavfsizligi, muntazam hamda tejamkor havo transportini tashkil etish, xalqaro havo

transporti bilan shug'ullanadigan barcha kompaniyalarning hamkorligini yengillashtirishdan iborat. U ikki jahon urushi (1919-1939 yy.) orasida faoliyat yuritgan. IATA tasniflash uchun aeroportlarga, aviakompaniyalarga va samolyot turlariga (jumladan, mustaqillik yillarida O'zbekiston havo yo'llariga HY kodi berilgan) kodlarni beradi. IATA uchun xavfsizlik bosh vazifa sifatida ustuvor yo'nalish bo'lib, uning parvozlar xavfsizligini ta'minlashda asosiy hamkori – Xalqaro Operatsion xavfsizlik auditi (IOCA – Xalqaro Operatsion xavfsizlik auditi) – bu dastur xalqaro miqyosda tan olingan va e'tirof etilgan baholash tizim bo'lib, aviakompaniyaning operatsion boshqaruv va nazorat tizimlarini baholashga mo'ljallangan) tashkiloti hisoblanadi. IOCA auditi bir qator davlatlar tomonidan parvozlar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha davlat talabi sifatida ham e'tirof etilgan.

Natijalar va muhokama. Ikkinchi jahon urushining oxiriga kelib, fuqaro aviatsiyasining jadal rivojlanishi kuzatildi. Bu dunyo xalqlarining ijtimoiy aloqalarining ikki tizimi (harbiy va fuqarolik) transport harakatining rivojini yangi davri edi. Zero, yuz minglab odamlarni mobil tezlikda davlatlararo harakatlanishi eng tezkor transportga tayyorlagan edi. Biroq, bunday havo transporti harakati nafaqat tashkiliy, balki qonuniy ro'yxatdan o'tishi, o'zga mamlakatga ommaviy parvoz davlat chegarasini samolyotda kesib o'tish, davlatning milliy suverenitetiga ta'siri kabi nizo va mojaroli holatlarga olib keldi.

1944-yil 7-dekabrda 54 davlat tomonidan tuzilgan va imzolangan Xalqaro fuqaro aviatsiyasi (ICAO) to'g'risidagi konvensiya hamkorlikni rivojlantirish hamda “dunyo xalqlari va xalqlari o'rtasida do'stlik va hamjihatlikni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash” maqsadida yaratilgan. “Chikago konvensiyasi” nomi bilan mashhur bo'lgan ushbu tarixiy kelishuv xalqaro havo qatnovining asosiy tamoyillarini belgilab berdi va ixtisoslashgan agentlik – Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkilotining tashkil etilishiga olib keldi.

Chikago konvensiyasining imzolanishi va ICAO tashkil etilishi munosabati bilan 1944-yil dekabr oyida Chikagoda yig'ilgan dunyoning 34 aviakompaniyasi vakillari urushdan oldingi IATA faoliyatini davom ettira oladigan yangi tashkilot yaratishga qaror qilishdi. Bu tashkilot – IATA qisqartirilgan nomini saqlab qolgan Xalqaro havo transporti assotsiatsiyasi 1945-yil 19-aprelda Gavana(Kuba)da 31 davlatdan 50 ta aviakompaniya vakillari tomonidan imzolangan Nizom asosida tashkil etildi. Mohiyatan, yangi tashkilot Assotsiatsiya, urushdan oldingi IATA (amalda mintaqaviy tashkilot) vorisi bo'lib, barcha besh qit'aning aviakompaniyalarini birlashtirgan tashkilotga aylandi.

Yo'lovchi tashishni sotish bo'yicha o'zaro hisob-kitoblarni tizimi chiptalarni berish jarayonini soddalashtirib, uning xarajatlarini kamaytirdi. Bundan tashqari, IATA xalqaro havo transporti tariflari bilan bog'liq barcha masalalar bo'yicha qonunchilik va maslahat organi hisoblanadi. Yo'lovchilar tashish hajmi, marshrutlar tarmog'ini rivojlantirish, aeroportlarda yo'lovchilarning yuklariga xizmat ko'rsatish, aeroportlarni rekonstruksiya va uni rivojlantirish rejalari bo'yicha muammolarni hal etib, ish standartlarini belgilaydi.

Assotsiatsiya parvozlar va aviatsiya xavfsizligi, aviatsiyani ekspluatatsiya qilish, tarif siyosati, texnik xizmat ko'rsatish, ICAO bilan hamkorlikda xalqaro standartlarni ishlab chiqish kabi sohalarda havo transporti tarmog'i manfaatlari koordinatori va vakili sifatida faoliyat yuritadi. IATA faoliyatining eng muhim yo'nalishi – transport vositalarini neytral avia chipta shaklida sotish tizimiga

asoslangan holda havo transporti subyektlari o'rtasida o'zaro hisob-kitoblarni tashkil etishdan iborat.

1947-yil 4-apreldan boshlab amalda bo'lgan Xalqaro fuqaro aviatsiyasi to'g'risidagi Konvensiyaga – 1959, 1963, 1969, 1975, 1980, 1997, 2000 va 2006-yillarda o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan. Konvensiyaning amaliy ahamiyati ishtirokchilar soni 190 ta mamlakat bo'yicha ham baholash mumkin ekanligidir. SSSR 1970-yil 15-oktabrdan a'zo. Konvensiyaning yagona haqiqiy matni ingliz tilida, 1968-yilda fransuz va ispan tillardagi matni, 1977-yilda rus tilidagi matni imzolangan.

Sovet Ittifoqi hech qachon G'arb mamlakatlarida bo'lgani kabi tijorat aviatsiyasi sanoatiga ega bo'lmagan.

O'zining faoliyati davomida xususiy mulkka yo'l qo'yilmagan mamlakatda, “tijorat aviatsiyasi” o'rniga “fuqaro aviatsiyasi” atamasini ishlatish yanada o'rinni qoldiradi.

“Aeroflot” deb nomlanuvchi sovet fuqaro aviatsiyasi, dunyodagi eng taniqli aviakompaniyalardan biri sifatida tarixda qoldi. O'zbekiston aviatsiyasining rivoji ham ana shu tarixiy siyosiy-iqtisodiy tizim bilan chambarchas bog'liq holda kechgan. XX asrning 30-yillarida birinchi aeroportlarning qurilishi, mahalliy samolyotlarning ekspluatatsiyaga kiritilishi, texnik xizmat ko'rsatish bazalarining yaratilishi milliy fuqaro aviatsiyasining boshlang'ich bosqichini belgiladi. Umuman, jahon aviatsiyasi dinamikasiga nazar tashlaganda, 1940-2025 yillar oralig'ida yo'lovchi tashish hajmlari keskin o'sgani kuzatiladi. Bu esa aviatsiyaning: transport tizimining yetakchi bo'g'iniga aylanishi, global integratsiya jarayonlarining tezlashishi, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqalarning kengayishi kabi omillar bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda fuqaro aviatsiyasi tizimi vujudga kelishi va rivojlanishi Sovet Ittifoqi siyosati, iqtisodiy manfaatlari va markazlashgan boshqaruv tizimi bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. XX asrning 20-40-yillarida aviatsiya sohasi nafaqat yo'lovchi tashish, balki qishloq xo'jaligi, tibbiy xizmatlar, sanitariya chora-tadbirlari va boshqa sohalarda ham samarali qo'llanilib, uning universal transport-texnologik vosita sifatida ahamiyati ortib bordi. Ikkinchi jahon urushi ortidan xalqaro transport munosabatlarining kuchayishi aviatsiya sohasida yagona meyoriy, huquqiy va texnik standartlarni yaratishni talab etdi. Shu ehtiyoj asosida IATA va ICAO kabi xalqaro tashkilotlar tashkil etildi, ular esa bevosita jahon aviatsiyasini tartibga solish, xavfsizlikni ta'minlash, tarif siyosatini yuritish va xalqaro muvofiqlashtirishda katta o'rin tutdi. Ayniqsa, ICAO qabul qilgan xalqaro standartlar aviatsiya faoliyatini huquqiy asosda barqaror rivojlantirishga xizmat qildi. Sovet Ittifoqining o'zi G'arbdagi kabi tijorat aviatsiya sanoatiga ega bo'lmagan bo'lsa-da, uning fuqaro aviatsiya tizimi jahonda eng yirik va markazlashgan avia tarmoqlardan biri sifatida qayd etildi. O'zbekiston aviatsiyasi ham aynan shu tizim doirasida shakllanib, milliy aeroportlar, parvozlar dispetcherlik xizmati, texnik xizmat ko'rsatish bazalari va yangi samolyotlarni ekspluatatsiya qilish ishlarining yo'lga qo'yilishi orqali shakllangan.

Xulosa. Hozirgi kunda havo transporti jahon mamlakatlarini birlashtiruvchi strategik kommunikatsiya vositasiga aylangan bo'lib, xalqaro standartlar raqobatbardoshlik, xavfsizlik va yuqori sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlamoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston aviatsiya tarixi va uning keyingi rivoji xalqaro dinamika va geosiyosiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, sohadagi o'zgarishlarning ilmiy tahlili kelgusida milliy aviatsiya tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев О. Иқтисодий география ва экология. Ўқув қўлланма. 1 - қисм. –Наманган.: Наманган нашриёти, 2002. – Б.

2. Белов В. А. Международное торговое право и право ВТО в 3 кн.. Книга 1. Понятие, и источники международного торгового права. Обычное и конвенционное (договорное) международное торговое право: учебник для вузов. – Москва.: Издательство Юрайт, 2020. – С. 248.
3. Икрамов М., Сафаева З., Усмонов Б. Регулирование в сфере гражданской авиации. Учебное пособие. –Ташкент.: Фан, 2006. – С. 60.
4. Тухтабаев А.Ш. История воздушного сообщения в Центральной Азии. Central Asian journal of social sciences and history. Volume: 04 Issue: 6 June 2023 (ISSN: 2660-6836) S-pp 132-135;
5. Tukhtabaev AS. Air transport: Structure, activity, shape. Article. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal. 2020, Volume: 10, Issue: 6 pp. 288-291. DOI: 10.5958/2249-7137.2020.00590.X;
6. <https://www.icao.int/Newsroom/Pages/RU/Dominica-becomes-ICAOs-193rd-member-state.aspx>